

ÉRTELMEZÉS MINT VILÁGNÉZET

– HAVASRÉTI József. *Ráolvasás: Tanulmányok, kritikák*. Pécs: Kronosz Könyvkiadó, 2022, 312 lap –

MELHARDT GERGŐ

Pécsi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola
doktorandusz

Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia
szerkesztő

melhardt.gergo@gmail.com

ORCID 0009 0006 7068 506X

■ A filológus mindig magáról is ír, legalább egy kicsit, amikor tárgyával foglalkozik. Havasréti József *Ráolvasás* című kötetének utolsó mondata szerint „a szerző saját magát is kritikával és öniróniával szemléli írásaiban, közszemlére állítva valamikori elfogultságait, balfogásait, vagy éppen naivitását.” (300.) A Radnóti Sándor memoárkötetével kapcsolatban megfogalmazott gondolat ars poeticaként vonatkoztatható Havasréti könyvére, annak tartalmára, felépítésére, szövegeinek írásmódjára és az azokból kiolvasható történelmi, filológusi, kritikusi észjárásra is.

A két neoavantgárd és underground kultúrával foglalkozó kötete, Szerb Antal-monográfiája, tudományos írástechnikai bevezetője és három regénye után (pontosabban harmadik regényével egyidőben) tanulmány- és kritikagyűjteménnyel jelentkező Havasréti érdeklődésének szerteágazó voltát talán az iménti felsorolásnál is jobban bizonyítja a *Ráolvasás* tartalomjegyzéke: Adytól Kerényi Károlyon és Allen Ginsbergen át Hajas Tiborig, György Péterig és Réz Pálig terjed a vizsgált szerzők sora. Az anyag méretre sem csekély: tizenkét tanulmány és négy recenzió szerepel az 1995 és 2022 közötti időszakból háromszáz oldalon.

A *Tanulmányok* című fejezet az egyes írások tárgya szerinti kronologikus rendben halad, és nagyjából négy egységre tagolható: a két Adyval foglalkozó írás nyomában a két világháború közötti időszak három irodalmi kuriozitásáról szóló szövegek szerepelnek, majd két pécsi kötődésű tudománytörténeti tanulmányt olvashatunk, amelyeket a Kádár-korszak értelmiségtörténetét tárgyaló dolgozatok követnek.

A kötetet nyitó tanulmány Csepella Olivér *Nyugat + Zombik* című képregényének Ady-képét értelmezi, bemutatva, hogy a mű nagyrészt középiskolás fokú közterületen gondolkodó *Nyugat*-ábrázolása mely pontokon billen ki egyénibb interpretációk felé. Ezt követi a kötet legrégebbi szövege, az Ady „profetikus költészetének kritikai megítéléséről” szóló tanulmány, amelynek – mint a bevezetőből kiderül, jelentősen rövidített – közzélése mutatja meg a leginkább, milyen is, amikor „a szerző [...] köz-

szemlére állít[ja] valamikori elfogultságait, balfogásait, vagy éppen naivitását.” Hiszen, noha e korai tanulmány se naivnak, se balfogásnak nem nevezhető, mégis jelentős kontrasztban áll a többi szöveggel. Az Ady költészetének egy vonására felhúzott recepciótörténeti kutatás és az arra alapozott eszmefuttatás irálya a kötet kontextusában igencsak óvatosnak, olykor iskolásnak hat: alig van nyoma annak a polemikus, önkritikus, a személyes érdeklődést véka alá nem rejtő nyelvnek, amely a kötet összes többi írásának megkülönböztető sajátossága és legnagyobb erénye. A sokoldalú tájékozódást, az elsöre váratlannak ható értelmezési tartományok mozgatását azonban már ez az Ady-tanulmány is példázza, amikor az irodalomtörténeti kutatásban a szűken értett irodalomtudomány mellett nagy argumentációs súllyal kerülnek elő egymást kiegészítve etnológiai, pszichológiai, eszmetörténeti és ideológiai-kritikai megközelítések.

Az Ady-blokkot három kuriózumszámbe menő szerző és szöveg vizsgálata követi: Szilágyi Géza, Kacziány Géza és Fábíán Gyula műveiről aligha állítható, hogy akár szűk körben is ismertek lennének. Havasréti megközelítése viszont nyomokban sem tartalmaz, akár az „újraolvasás” metaforájával illelhető antikváriusi, leporoló gesztusokat. Az elemzésre kiválasztott szövegek és életművek a legkevésbé sem esztétikai szempontból érdemesek figyelmére: nem a műalkotások nyelv- és világteremtő gesztusait kutatja bennük; és nem is azt, hogy miért hullottak ki a kulturális emlékezetből. Hanem azt, hogy ezek a csodabogárművek miért és miféle kulturális kontextusban jöhettek létre épp akkor, épp ott, épp így. Havasréti megközelítése tehát – a két Ady-írást leszámítva – mindig a beleérző antropológuséhoz hasonló. A történeti szituációk nagy szellemi apparátust mozgató, értelmező, kritikai igényű rekonstrukciójában pedig a kuriózum már nem is annyira látszik kuriózumnak, sokkal inkább az válik kérdésessé a tanulmányok elolvasása után, hogy vajon miért is nem tudtam én eddig erről a dolgról, ha pedig ennyire érdekes.

A *Vitustánc. A „társadalmi fiziognómia” és a szexualitás kérdései Szilágyi Géza írásaiban* című tanulmányból „a pszichoanalízis iránt érdeklődő legelső magyar írók” egyikét ismerhetjük meg: Havasréti együtt tárgyalja a *Nyugat* közegének periferiáján alkotó Szilágyi elméleti, publicisztikai és szépiroi műveit, a szövegek megalkotottságának vizsgálata mögött a perverziók és mentális betegségek pszichiátriájának szakirodalmát is mozgatva. A *Jézus összes. Kacziány Géza Jézus összes költeményei című kiadványa kapcsán* című tanulmány (mely cím utolsó szava igazán elhagyható lett volna) egy különös evangéliumparafrazist hoz fel a múlt kútjából, és ahogy egyre többet megtudunk belőle Kacziány Gézáról, úgy bizonytalanodunk el lépésről lépésre, hogy ez az ember politikai kalandor, tehetséges stilszta, netán tudós volt-e vagy mezei futóbolond. Havasréti nem foglal állást. A Fábíán Gyula *Különös háború* című ifjúsági regényéről szóló *Patrióta hangyák, egzotikus termeszek* című írás pedig egy 1930-as évekbeli horthysta reakciós lektúr beleérző megértésére törekszik, a regény társadalomábrázolását, orientalista egzotikumképét és morális előfeltevéseit vizsgálva, kissé zavarba ejtő, memoárszerű zárlattal.

Az ezeket követő két tudománytörténeti tanulmány közül az első, A „Táj” és a „Szellem” Kerényi Károly pécsi éveivel (1934–1940) foglakozik, így egyetem- és helytörténeti vonatkozása is jelentős. A megjelent írások, levelezések és levéltári anyagok felkutatásával és kontextusba állításával, narratívába szervezésével Havasréti egyrészt érzékenyen mutat rá a magyar glóbusz e jobb sorsra termett, és jobb sorsát emigrációban megtalált iskolateremtő tudósa karrierválasztásainak összetettségére, tudománypolitikai lépéseinek elvi jellegére és értelmiségi szereplehetőségeinek változásaira, másrészt feltárja a dunántúli regionális hely- és kultúrtörténeti gondolkodás egy igen jelentős, a népi szociográfiához is kapcsolódó irányának, a *pannonizmus*nak a kialakulását és recepcióját. A Thienemann Tivadar és Marót Károly irodalomelméleti nézeteit ütköztető (furcsa című) *Mediális paradigmák*, a Kerényi-tanulmánnyal ellentétben, nem filológiai, hanem eszme- vagy tudománytörténeti rekonstrukciókkal él, amikor a két tudós felfogásának – elsősorban a hagyomány és a médiumok kérdéseire vonatkozó elképzeléseiknek – filozófiai hátterét, kulturális kontextusát tárgyalja.

A Kádár-kor irodalom- és társadalomtörténetét esettanulmányokon keresztül megközelítő blokk első írása, az „Allen Ginsberg és nagy családja...” az amerikai beatirodalom magyarországi recepciójával foglalkozik. Ginsberg magyarországi alkotókhoz fűződő (sporadikus) kapcsolatainak feltárásán túl a folyóirat- és kötetpublikációkat, azok megjelenési körülményeit és a beatköltészeti irányzat ma már olykor megmosolyogtató egykori fogadtatását tárgyalja kimerítően, valamint – és ezek a részek a beatirodalom iránt nem elkötelezett olvasó számára a legizgalmasabbak – kitér az irányzat Juhász Ferenc, Orbán Ottó és Eörsi István költészetére gyakorolt hatására is. A *korai Kádár-korszak irodalmi pszichonautái* című dolgozat Abody Béla, Nemes Nagy Ágnes és Juhász Ferenc szereplését vizsgálja az 1956–59 között folytatott pszichiátriai kísérletekben, ahol a szerzőket különböző tudatmódosítókkal (köztük LSD-vel) látták el, az államszocializmus ma nehezen elképzelhető, a humanista szocializmusból eredő vállalkozásának részeként, mondván, az írók imaginációja egyébként is eltér az „átlagemberétől”, tehát az ő tanúságuk a pszichedelikus tripről közelebb viheti a tudományt e szerek hatásának megismeréséhez, így mentális betegségekkel küzdők ezreinek gyógyulásához. Nem drogos bulikat kell azonban elképzelnünk Havasréti rekonstrukciója szerint, hanem kiábrándító jeleneteket, csalódott és macskajajos írókat – a kísérleteket a forradalom utáni újrendezés során a hatalom be is szüntette. A „Hosszú sötétség, rövid felvillanás” nem ehhez fogható különös eseményekről, hanem egy igazán határsértő szövegről szól: Hajas Tibor *Szövegkáprázat (Sidpa Bardo)* című írásának értelmezési lehetőségeit villantja fel, a többi tanulmányhoz képest talán kisebb heurisztikus élményt közvetítve. A Baka István *A kisfiú és a vámpírok* című kisregényét elemző dolgozat – a Fábíán Gyula-regényről szólóhoz hasonló módon – az irodalmi mű társadalomképét veszi szemügyre: a vámpírirodalom kliséit innovatívan kimozdító szöveg ideológiakritikai elemzéséből nemcsak a Baka-mű jelentésrétegei bomlanak ki, hanem erős értékelő gesztusok is, amelyek egyébként abszolút helyénvalónak látszanak. Ezt követi a kötet

leginkább problematikus írása: a Szerdahelyi István neoavantgárdról alkotott véleményét tárgyaló tanulmányból az alázatos filológusi-kritikusi attitűdön léptenyomon átűt Havasréti személyes ítélete, a máskor sokoldalú megközelítésre törekvő értelmezői habitus itt bántóan egyoldalú retorikát használ, ami még akkor is zavaró, ha egyébként igaza látszik lenni, mint például az ilyen helyeken: „következtesen fitogtatott negatív személyiségvonásai (önteltség, önimádat, durva modor, szexista közönségesség) eleve nem tették népszerűvé, jellemző, hogy e tekintetben még hívei se tudtak semmi jót mondani róla.” (232) – nos, ez így egy kicsit sok: a szóhasználat túlzásait leszámítva még maga az állítás sem fér bele a szerző többi írásában érvényesített szakmai keretek közé. Világos ugyanis, hogy a tanulmány téje nem ez, hanem olyan kérdések, mint a denunciatív kritika működése, vagy hogy hogyan alakult át a világnézeti alapú tudományosság és kritika 1990 után.

A kötet második egységében négy kritika szerepel, amelyek az előszó szerint mind az „értelmiségtörténet” diszciplínájával érintkeznek – a kifejezést Havasréti idézőjelek között használja, talán túlzott óvatosságból távolítva el magától ezt a címkét. Pedig ezek az írások valóban értelmiségtörténetiek.

Az első kritika György Péter *Apám helyett* című könyvének grandiózus, az életmű alakulásának alapos ismeretéről tanúskodó értelmezése, amely a könyvet három szempontból vizsgálja: társadalomtörténeti, kultúraelméleti és életrajzi olvasatok szerint. A recenzió az *Apám helyett* gondolatmeneteit nem rekapitulálja, hanem továbbgondolja, alázattal és tisztelettel, miközben esetleges bírálatait is megfogalmazza. Havasréti György Péter iránti elköteleződését szakmai érdeklődési köreik hasonlósága is magyarázza: nemcsak az államszocializmus populáris kultúrája és a kánonból kihullott vagy oda be sosem került alkotók érdeklík mindkettejüket, de az is jellemző rájuk, hogy a vizsgált kulturális termékeket és szereplőket mindketten képesek úgy vizsgálni, mintha a kánon nem is létezne vagy nem is volna fontos. Ami György Péter bizonyos írásaiban a posztmodern gondolkodás felszabadító prezentizmusával magyarázható, az ugyanakkor Havasrétinél mindig kiegészül a történeti dimenzióval, az értelmező saját pozíciója történetiségének tudatosításával is.

A Király István *Naplójáról* szóló recenzió kevésbé szövegközeli, mint a György Péter-kritika; persze a mindennapiságokat görcsösen rögzítő napló értelmezése más eljárásokat is igényel, mint egy poétikus esszéregényé. Figyelemre méltó, hogy Király írását és egész működését Havasréti egyszerre teszi mérlegre politikátörténeti, tudománytörténeti, poétikai és pszichológiai szempontból. Ezek összefüggéseire világít rá például a következő axiomatikus kijelentés: „Szeretném kijelenteni, hogy Király István egyáltalán nem volt jelentéktelen irodalomtörténész. [...] számára az irodalomtörténet nemcsak filológia és műértelmezés volt, hanem világnézeti állásfoglalás.” (267.) A recenzió érzékletesen rekonstruálja és – ami még fontosabb – tudománytörténetileg is kontextualizálja Király gondolkodásmódját, tudósi habitusát és lelki alkatát.

A Réz Pál és Radnóti Sándor memoárjainak szentelt rövidebb recenziók zárják a kötetet. Közös bennük, hogy ezek a szövegek is történeti és ideológiakritikai szem-

pontokat érvényesítenek a szövegek állításainak és stílusának érzékeny elemzése mellett, ugyanakkor éles vonalakkal fel is rajzolják a két filosz-értelmisségi portréját (a Réz-kritika címe *A filosz*, a Radnótié *Értelmisségiek*).

Végül a könyv címéről. Mellékes szójáték, hogy a *Ráolvasás* a műalkotások önkényes értelmezését is jelentheti, a fontos az, hogy a szerző az egy szöveg rituális ismétlésével véghezvitt mágikus gyógyítást jelentő kifejezést állította könyve élére. Az írások összességéből nemcsak az olvasható ki nagy bizonyossággal, hogy Havasréti számára „az irodalomtörténet nemcsak filológia és műértelmezés, hanem világnézeti állásfoglalás”, hanem az is, hogy ez az állásfoglalás, bármennyire is politikai, nem muszáj, hogy materialista alapokon álljon. A spekulatív, mágikus vagy éppen misztikus gondolkodás és alkotás felé nyitott filológiának ebben az értelemben lehet gyakorlati jelentősége, valódi gyógyító hatása. A könyv szándéka szerintem ez.